

**ANTROPONIMUL ANGELOFOR MIHAIL
ÎN ONOMASTICA TRANSILVANĂ PÂNĂ LA 1350.
PUNCTE DE VEDERE ȘI REFLECȚII***

Adinel Dincă

Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca

Abstract: *The author traces some of the essential directions to be followed in the research of the name “Michael” in Transylvania, from the earliest mentions until the first half of the 14th century – one must take into consideration the particular importance the Saint had in the province as patron of the local bishopric church. The review of Saint Michael’s cult in Medieval Europe will serve as base of the analysis together with the position of the name “Michael” in the anthroponomical “hierarchy” of the Latin Middle Ages, the cultural area that Transylvania belonged to.*

Keywords: Transylvania, Middle Ages, onomastics, anthroponimy

Prin patronajul exercitat asupra bisericii episcopale a Transilvaniei, Sf. Arhanghel Mihail ocupă un rol deosebit în evoluția istorică a voievodatului. Asocierea dintre începuturile instituționalizării vieții religioase în partea cea mai răsăriteană a regatului ungar – în primii ani ai celui de-al doilea mileniu creștin – și un sfânt al cărui cult avea semnificații aparte atât pentru arealul bizantino-slav, dar și pentru spaimele provocate de anul 1000 în lumea latină, permite formularea unor ipoteze interesante privind rolul și locul numelui *Mihail* în ansamblul onomasticii ardeleane, așa cum este aceasta reflectată de cele mai vechi izvoare scrise, până în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Drept bază a analizei servește trecerea în revistă a cultului mihaelic în Europa medievală, fiind precizată totodată poziția numelui *Mihail* în „ierarhia” antroponimică a Evului Mediu latin, areal cultural căruia îi este subsumat și teritoriul transilvan; în cele din urmă sunt formulate câteva concluzii parțiale (mai degrabă ipoteze de lucru pentru cercetări aflate în curs) pe marginea modului în care se reflectă numele angelofor în onomastica (în special în antroponimia) transilvăneană din veacurile XIII-XIV.

Mihail (*Cine este asemeni lui Dumnezeu/Quis ut Deus?*) este un arhanghel proeminent în tradiția creștină, iudaică și musulmană. Numele său provine din

* Material elaborat în cadrul unui proiect de cercetare susținut financiar printr-un grant CNCIS, programul PN II – Idei, cod proiect 2348 (2009-2011) *Antroponimia în Transilvania medievală: evaluare statistică, evoluție, semnificații* (director grant: conf. univ. Șerban Turcuș, Universitatea „Babeș-Bolyai”).

iudaicul „Mîkă'El”, fiind de altfel singurul nume teofor sub formă interogativă¹. În Biblie este prezentat ca principe al îngerilor (Daniel 10, 13; 10, 21; 12, 1, un aspect intens cultivat și de discursul latin medieval). De asemenea, în *Apocalipsa lui Ioan*, Mihail este înfățișat drept principalul luptător împotriva diavolului (*Apocalipsa*, 12, 7). Rolul său psihopomp este reliefat în *Epistola sobornicească a Sfântului Apostol Iuda*, 9, un episod în care Mihail se lupta cu diavolul pentru trupul lui Moise.

Cultul oficial al arhanghelului Mihail își are rădăcinile în Orient². Faptul că în tradiția europeană cei trei arhangheli amintiți în Scripturi – Mihail, Gabriel și Rafael – sunt identificați și prin apelativul de „sfânt” arată fără dubiu umanizarea lor; lui Mihail, mai ales, i-a fost asociat rolul de protector al locurilor de rugăciune, fiind înzestrat în mentalul colectiv cu puternice atribute patronale și taumaturgice. Locuri de rugăciune frecventate intens de cei care doreau să invoce implicarea benefică a sfântului arhanghel par să existe încă din secolului al III-lea, un exemplu în acest sens este cel de la Chonae (azi Khonas, Turcia), loc în care se spune că Mihail, cu sabia sa de lumină, a crăpat o stâncă în două pentru a face să fâșnească un izvor. O asemenea întâmplare miraculoasă, devenită sărbătoare a întregului spațiu creștin răsăritean începând cu secolul al XI-lea (pentru ziua de 6 septembrie), se repetă la Chairotopa (azi Ceretapa, Turcia)³ și Germia (azi Yürme, Turcia), apele curative vindecându-i pe cei ce-și manifestau cu fervoare credința. În secolul al IV-lea sunt menționate alte locuri de rugăciune purtând numele lui Mihail, spații sacre care serveau drept loc de pelerinaj, atrăgând mulțimile dornice de miracole. Alexandru, episcopul Alexandriei între 313-327, ar fi obținut transformarea unui templu local dedicat lui Saturn într-un spațiu de cult creștin aflat sub patronajul arhanghelului⁴. *Michaelion* devine în scurt timp, pe teritoriul Asiei Mici, din Constantinopol în Antiohia și Siria, denumirea unui tip special de spațiu sacru dedicat arhanghelului protector⁵. Sărbătoarea de la 8 noiembrie (în Biserica Ortodoxă) este legată de celebrarea

¹ Emanuele N. Testa, O.F.M., *Nomi personali semitici: biblici, angelici, profani: studio filologico e comparativo*, Assisi, 1994, p. 333-335.

² Ovidiu V. Olar, *Împăratul Înăripat: cultul Arhanghelului Mihail în lumea bizantină*, București, 2004.

³ Richard Freeman Johnson, *The Genesis and Migration of the Archangel's Cult*, în *In Progress*, Harper College, The Department of English Newsletter 1/1, http://www.harpercollege.edu/libarts/eng/dept/inprogress/ip_v1_johnson.html (site accesat 1/12/2009) (mai departe – Johnson, *The Genesis*).

⁴ Ugo Zanetti, *Fêtes des anges dans les calendriers et synaxaires orientaux*, în C. Carletti, G. Otranto (ed.), *Culto e Insediamento Micaelici nell'Italia Meridionale fra Tarda Antichità e Medioevo. Atti del Convegno Internazionale Monte Sant'Angelo 18-21 Novembre 1992*, Bari, 1994 (mai departe – Carletti, Otranto, *Culto*), p. 326.

⁵ André Caquot, Pierre Canivet (ed.), *Ritualisme et vie intérieure: religion et culture: colloques 1985 et 1987*, Paris, 1989, p. 75. Biserici *Michaelion* se construiesc din devoțiune populară și în secolele V și VI, deși conciliul de la Laodiceea din 336 interzice cultul îngerilor. Canonul 35 al Sinodului de la Laodiceea precizează: „Nu se cuvine creștinilor să părăsească Biserica lui Dumnezeu și să se îndepărteze și să invoce pe îngeri și să facă adunări, căci acestea sunt oprite. Deci, de se va afla cineva că stăruiește în idolatria aceasta ascunsă, să fie anatema, căci a părăsit pe Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, și a venit la idolatrie.” Vezi Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, Sibiu, 2005, p. 248.

sfântului într-o biserică din Constantinopol, amplasată în zona termelor împăratului Arcadius (383-408). Împăratul Constantin a ridicat sub patronajul arhanghelului o biserică la Sosthenion, o periferie a orașului Anapee, la aproximativ 50 de mile de Constantinopol, locul de rugăciune – numit *Michaelion* – fiind consacrat pe data de 8 iunie 337. Istoricul Sozomenos⁶ în cel de-al treilea capitol al istoriei sale ecleziastice, relatează fondarea bisericii închinată arhanghelului Mihail la Sosthenion și vindecările miraculoase petrecute în acest loc. Imaginea de protector este atât de puternic impregnată în conștiința creștinilor din veacul al V-lea, încât în 483, îngrijorat de înaintarea hoardelor barbare ce veneau din Asia centrală, episcopul Focius din Apamee, în Siria, construiește și consacră un alt *Michaelion*, la Huarte⁷, nu departe de orașul său episcopal. Într-un mozaic arhanghelul este reprezentat așa cum ar fi apărut în viziunea lui Constantin⁸, purtând în mâna stângă un glob, iar în mâna dreaptă o cruce-lance cu care spintecă balaurul. În Egipt bisericile închinată sfântului Mihail erau numeroase și beneficiau de donații bogate. Biserica din Alexandria pusese sub ocrotirea lui Nilul și îl comemora cu mare solemnitate la 12 iunie, dată la care fluviul începea să crească. Expansiunea remarcabilă a cultului mihaelic în Egipt și-a găsit de timpuriu un ecou corespunzător și în antroponimie, fapt ce va fi comentat mai jos. Potrivit cercetărilor recente, este dificil de demonstrat existența unui cult încheșat și uniform al arhanghelului Mihail în arealul creștinismului oriental înainte de secolul al VIII-lea. Trebuie subliniat rolul lui Vasile I (867-886) în promovarea cultului lui Mihail⁹: cuprins de remușcări după înlăturarea binefăcătorului și predecesorului său, Mihail al III-lea, Vasile I a edificat biserici dedicate arhanghelului pentru a-și obține iertarea divină, declanșând un val fondator în întreg spațiul bizantin. Întruchipând protectorul militar și patronul sfânt al acestui *imperium Christianum*, imaginea arhanghelului Mihail va găsi un teren atât de propice și în iconografia carolingiană.

În ceea ce privește propagarea venerării arhanghelului în bazinul apusean al Mediteranei – și ulterior în întreaga Europă latină –, unul dintre cele mai importante repere în acest sens este biserica construită la Roma pe Via Salaria de către papa Leon cel Mare (440-461), ca semn de mulțumire pentru protecția acordată orașului de către arhanghel în perioada invaziei hunilor; biserica, numită mai târziu Basilica Archangeli in Septimo¹⁰, a fost sfințită pe 29 septembrie, zi care a fost consacrată în calendarul liturgic al Bisericii Romane celebrării sfântului Mihail.

⁶ Sozomenos (circa 400-448), *Ecclesiastic History*, <http://www.brainfly.net/html/books/bm0139.htm>.

⁷ Pentru detalii suplimentare despre acest loc de rugăciune, vezi P. Canivet, *Le Michaelion de Huarte (Vs.) et le culte syrien des anges*, „Byzantion Wetteren”, 1980, 50, 1, p. 85-117.

⁸ Asocierea iconografică a lui Constantin cel Mare cu Arhanghelul Mihail, precum și o scurtă descriere a semnificațiilor mitologice ale locației alese pentru biserică, în Johnson, *The Genesis*. Vezi de asemenea Richard Freeman Johnson, *Saint Michael the Archangel in Medieval English Legend*, Woodbridge, 2005, p. 33-35.

⁹ Bernadette Martin-Hisard, *Le culte de l'archange Michel dans l'empire byzantin (VIIIe-XIe siècles)*, în Carletti, Otranto, *Culto*, p. 364.

¹⁰ Mariano Armellini, *Le chiese di Roma dal secolo IV al XIX*, Vatican, 1891, p. 855.

Un moment esențial în edificarea unui cult mihaelic în lumea occidentală este reprezentat de binecunoscuta apariție a arhanghelului (relată de *Breviarum romanum* și de Paulus Diaconus), la Gargano¹¹ (provincia Foggia, în nordul Apuliei), într-o zi de 8 mai, cândva la sfârșitul secolului al V-lea sau la începutul secolului al VI-lea. Episodul de la Gargano, care păstrează amintirea unor apariții ale sfântului arhanghel în diferite contexte militare, conflictuale, preluând și teme din unele legende eroice locale precreștine, aduce cu sine restabilirea imaginii lui Mihail de protector (alături de alți sfinți, precum Gheorghe sau Maurițiu) al celor ce se îndelitniceau cu meseria armelor¹², o ipostază care va rămâne determinantă pentru modul în care este perceput arhanghelul în Occidentul medieval. Tot de Gargano se leagă un alt moment plin de semnificații: edificarea locului de rugăciune în grota de pe munte la sfârșitul secolului al VII-lea – ca urmare a repetatelor apariții ale îngerului Mihail – de către episcopul de Siponto (în a cărui dioceză se afla și Gargano), constituindu-se astfel un raport privilegiat între fundațiile episcopale și Sf. Mihail.¹³

Secolul al X-lea a fost martorul răspândirii cultului mihaelic pe tot teritoriul Europei. Odată cu apropierea anului 1000, atât atributele militare (în special după victoria de la Lechfeld din anul 955, în urma căreia este privit drept protector al Sfântului Imperiu Roman), cât și cele de protector al sufletelor (psihopomp) se contopesc în articularea imaginii apocaliptice a arhanghelului: conducător al armatelor îngerilor contra demonilor și ghid al sufletelor către Judecata de Apoi. Împărații germani Otto III și Henric II fac pelerinaje la Gargano în 999 și 1022¹⁴, într-o ambianță spirituală percepută drept o pregătire a ultimelor zile ale creștinătății. În jurul anului 987 este edificat și cel de-al doilea centru spiritual italian marcat de patronajul arhanghelului Mihail, la San Michele della Chiusa, nu departe de Torino. Conventul, ridicat în 999, va atrage un număr impresionant de pelerini¹⁵. Germania, la rândul său, va atrage pelerini din întreaga Europă creștină la Michaeliskirche în Hildesheim (mănăstire benedictină fondată la 996 și construită între 1001-1031) și Michaelsberg în Bamberg¹⁶, convent de asemenea benedictin, întemeiat la 1015.

Începând cu secolul al XI-lea numele *Mihail* începe a fi impus ca toponim în acele locuri în care aparițiile sale marchează puncte de pelerinaj sau importante

¹¹ Pierre Bouet, Giorgio Otranto, André Vauchez (ed.), *Culte et pèlerinage à Saint Michel en occident. Les trois monts dédiés à l'archange*, Rome, 2003, p. 1-10.

¹² Richard Freeman Johnson, *Saint Michael the Archangel in Medieval English Legend*, p. 37-42. Vezi și Jean-Marie Martin, *Le culte de saint Michel en Italie méridionale d'après les actes de la pratique (VIe-XIIe siècles)*, în Carletti, Otranto, *Culto*, p. 376-380.

¹³ John Ch. Arnold, *Arcadia Becomes Jerusalem: Angelic Caverns and Shrine Conversion at Monte Gargano*, „Speculum”, 2000, 75, p. 567-588.

¹⁴ Daniel F. Callahan, *The Cult of St. Michael the Archangel and the “Terrors of the Year 1000”*, în Richard Allen Landes, Andrew Colin Gow, David C. Van Meter, *The Apocalyptic Year 1000: Religious Expectation and Social Change, 950-1050*, New York, 2003, p. 185-186.

¹⁵ *Ibidem*, p. 186.

¹⁶ *Ibidem*, p. 187.

așezăminte monastice de pe harta spirituală a Europei: Michaelsberg in Siegburg¹⁷, abație benedictină fondată în 1064, sau Michelsberg in Schwalmstadt, care este menționată la 1256. Numeroase capele, conventuri sau biserici din spațiul german montan au fost de asemenea denumite după Sfântul Mihail, cel care – după modelul observat și la Gargano – avea capacitatea de a se substitui unor culte locale precreștine, în acest caz fiind vorba de zeul păgân Wotan/Odin¹⁸, cel pentru care spațiile montane erau sacre. Reprezentare canonică din iconografia medievală îl înfățișează pe înger drept luptător al luminii prin excelență, fiind cel care triumfă asupra forțelor obscure. El ține în mână o balanță cu care cântărește faptele oamenilor în ziua Judecării de Apoi, precum și o spadă (ori o lance cu cruce) cu ajutorul căreia supune o entitate malefică.

Arhanghelul Mihail s-a bucurat de o deosebită apreciere și în Ungaria medievală, fapt dovedit cu prisosință de numeroasele așezăminte ecleziastice puse sub protecția numelui lui¹⁹, în special în viziunea regalității angevine acestuia fiindu-i recunoscut rolul de protector special al tronului, așa cum explicit se afirmă în *arenga* unui document redactat în anul 1337: „ob reverentiam dei omnipotentis gubernatoris omnium et beati *Mychaelis archangeli principis militiae caelestis etiam in terris, sed praecipue in caelis patroni nostri specialis*”²⁰.

Acordarea numelui în Evul Mediu creștin – în mod particular în arealul cultural occidental – exprimă într-o manieră concentrată (profund conexasă la filtrul religios de percepere a vieții) speranțele, așteptările, stările de spirit și sentimentele care se doreau asociate celui numit prin botezul creștin. Acest complex imaginar și emoțional definea cu precizie autoritatea îndreptățită să confere numele, indiferent că aceasta era familia (de cele mai multe ori), biserica ori un patron oarecare. Dincolo de semnificația religios-protectoare proprie numelor teofore, angelofore sau a numelor de sfinți, fondul antroponimic s-a aflat deopotrivă, permanent, sub influența unor factori socio-culturali, cum ar fi tradiția impusă de uzanța îndelungată sau, în cazul elitelor, de strategia familială din rândul nobilimii.

Medievistica ultimelor decenii, tot mai preocupată de fertilul teren de cercetare oferit de antroponimie în Occidentul european²¹, constata o reducere drastică a

¹⁷ John M. Jeep, *Medieval Germany: An Encyclopedia*, Ed. Routledge, 2001, p. 719.

¹⁸ Andreas Heinz, *Saint Michel dans le monde germanique. Histoire – Culte – Liturgie*, în Pierre Bouet, André Vauchez, *Culto e santuari di san Michele nell'Europa medievale*, Bari, 2007, p. 49.

¹⁹ Privitor la extinderea *patrocinium*-ului în întregul teritoriu al Ungariei medievale, vezi A. Mező, *Patrociniumok a középkori Magyarországon*, Budapeșt, 2003 (mai departe – Mező, *Patrociniumok*), p. 278-308.

²⁰ Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermannstadt, 1892 (mai departe – *UB*), nr. 538.

²¹ Stephen Wilson (ed.), *The Means Of Naming. A Social History*, London 1998, p. ix-xvi; unele detalii privind evoluția interesului științific față de antroponimia medievală la Adinel Dincă, *Names in Medieval Transylvania: Introductory Considerations Regarding the Historical Sources*, „Transylvanian Review”, XVIII, 2009, 4, p. 82-89.

fondului de nume de persoane începând cu secolele X-XI²². Acest fenomen care a luat naștere ca urmare a efortului bisericii de reaşezare a societății potrivit propriilor precepte a impus în paralel necesitatea adoptării unui al doilea nume pe lângă cel de botez, stabilindu-se astfel formula utilizată și astăzi (nume și prenume) pentru identificarea fiecărui individ în parte. Compoziția fondului antroponimic se reduce treptat în Evul Mediu matur (prin eliminarea ori prin „canonizarea” elementelor și influențelor precreștine, iudaice, vernaculare etc.); fie că este vorba de nume princiare sau de sfinți, în momentul botezului se exprima și intenția de a-i asocia celui nou intrat în comunitate atributele „eroului” al cărui nume îl prelua, fiind stabilit totodată și un raport de protectorat.

Potrivit unor *papyri* din Egipt, antroponimul angelofor *Mihail* este identificat încă din secolul al II-lea drept „nomen sacrum”, rolul deosebit asociat arhanghelului (aspect preluat din tradiția iudaică) permițând o afirmare deosebită a numelui în special în spațiul bizantin, astfel încât în secolul al IX-lea ajunge să fie (alături de Manuel) un atribut imperial. Numele este purtat nu doar de către basilei, ci și de principii bulgari (Boris, secolul IX) sau ruși (Sviatopolk, secolul X) botezați creștini de către aceștia²³. În Occident, *Mihail* a cunoscut de asemenea o oglindire fidelă a venerării deosebite a sfântului în practica desemnării numelui, rămânând totuși în afara ariei de selecție a elitei seculare, atrasă mai degrabă de perpetuarea unor nume germanice (Eduard, Wilhelm, Ludovic, Carol etc.), care, deși acceptate de biserică printr-un filtru religios, păstrau în prim-plan semnificații desprinse din setul de valori recunoscut de grupul social care le cultiva. Un reper esențial în istoria antroponimului *Mihail* este includerea zilei celebrării sfântului arhanghel, în deceniul al patrulea al secolului al XIII-lea, printr-o decretală a pontifului roman Grigore al IX-lea (1227-1241), între sărbătorile cu statut de duminică în calendarul liturgic al Bisericii latine, alături de cele dedicate Sf. Maria, apostolilor, Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Ștefan și Sf. Laurențiu, acestora adăugându-li-se ulterior și Sf. Nicolae. Răspândirea antroponimului *Mihail* este influențată la nivel regional și de anumite accente particulare pe care cultul sfântului le cunoaște în anumite zone; de pildă, *Mihail*, protomartirul Ștefan, Ioan Botezătorul, Martin din Tours și de Ulrich din Augsburg alcătuiesc un grup deosebit de popular de sfinți protectori („*Minneheilige*”)²⁴. În ciuda acestor realități, devoțiunea manifestată față de Sf. Mihail – exprimată atât de convingător prin patronajul asupra locurilor sacre sau prin reprezentările artistice – nu are un echivalent în practica impunerii numelor, nici în Europa apuseană²⁵, nici în Transilvania medievală, cum se va vedea mai jos.

²² Michael Mitterauer, *Ahnen und Heilige. Namengebung in der europäischen Geschichte*, München, 1993 (mai departe – Mitterauer, *Ahnen und Heilige*), p. 241sqq.

²³ *Ibidem*, p. 98, p. 128sqq.

²⁴ *Ibidem*, p. 278, 282sq.

²⁵ Ilustrative sunt în acest sens listele de nume și analizele genealogice prezentate de Mitterauer, *Ahnen und Heilige*, p. 271, 289 (pentru mediul ortodox!), p. 294 sq.

Istoria antroponimiei transilvane poate fi reconstituită prin intermediul mai multor abordări metodologice, nu în ultimul rând și cu ajutorul monografiilor de nume. Astfel de cercetări aplicate, de profunzime, reflectă cu acuratețe modul în care se transpuneau în societatea medievală locală deopotrivă dinamica soluțiilor europene de denominare a persoanelor (elementul central de interes pentru proiectul de cercetare în care se înscrie și textul de față), dar și impactul cultural-istoric al unor asemenea proceduri. În baza principiilor enunțate, ținând totodată seama de rezonanța numelui *Mihail* în Transilvania secolelor medievale, dar având în vedere în primul rând faptul că, în toată Europa medievală, răsăriteană și occidentală, Sf. Mihail a fost privit drept protector al locurilor de rugăciune, fiind înzestrat în mentalul colectiv cu atribute patronale și taumaturgice, s-a procedat la o analiză a direcțiilor de răspândire a discutatului antroponim angelofor în onomastica ardeleană a secolelor XI-XIV. Au fost în consecință identificate și urmărite pe baza surselor istorice câteva exemple date de principalele canale de exprimare a atașamentului societății transilvănene față de numele arhanghelului: toponimia, patronimica unor biserici (parohiale) și, evident, utilizarea frecventă ca antroponim.

În ceea ce privește localitățile ardelene²⁶ consemnate de izvoare ca fiind legate prin nume de Sf. arhanghel Mihail, în ciuda puținelor izvoare conservate din perioada timpurie, există dovezi explicite ale relației dintre toponimia transilvană și patronajul mihaelic încă de la sfârșitul secolului al XII-lea. Papa Inocențiu al III-lea se referă prin intermediul unui text redactat în 1199 la *Flandrenses sacerdotes, qui positi sunt in terra sancti Michaelis*²⁷, o formulă vagă de localizare a unui areal delimitat, concedat unor coloniști occidentali și situat în Transilvania meridională; în acest fel nu se indică decât faptul că teritoriul respectiv se afla în proprietatea unei biserici puse sub patronajul Sf. Mihail²⁸, fiind vorba cu siguranță de biserica episcopală a Transilvaniei. De altfel, în același spațiu sud-transilvan, în strânsă

²⁶ Date sintetizate pe baza următoarelor lucrări: Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapeșt, I-III, V, 1890-1913; *István Kniezsa, Kelet-Magyarország helynevei*, în: *Magyarok és románok I*, Budapeșt, 1943, p. 111-313; Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967 (mai departe – Suci, *Dicționar*); Gustav Gündisch, *Die Patrozinien der sächsischen Kirchen Siebenbürgens*, în Kálmán Benda (ed.), *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn I (Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó)*, München, 1987, p. 93-103 (mai departe – Gündisch, *Patrozinien*); András Mező, *A templomcím a magyar helységnevekben*, Budapeșt, 1996; Idem, *Patrociniumok*. Incertitudinea privind identificarea corectă a unor localități, respectiv mențiunile timpurii bazate pe documente dovedite false, precum și alte aspecte care scăpaseră cercetărilor de dată mai veche au fost clarificate cu ajutorul diplomatiului ardelean, Zsigmond Jakó, *Erdélyi okmánytár. Codex diplomaticus Transsylvaniae: Oklevelek, levelek és más irások emlékek Erdély történetéhez. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvaniae illustrantia I. 1021-1300*, Budapeșt, 1997; II. *1301-1339*, Budapeșt, 2004; III. *1340-1359*, Budapeșt, 2008 (mai departe – Jakó, *Erdélyi okmánytár*)

²⁷ *UBI*, nr. 5 (1199).

²⁸ Cu privire la modul de atribuire a donației funciare unui sfânt, David Herlihy, *Church Property on European Continent 701-1200*, „Speculum”, 36, 1961, p. 81-102.

legătură cu așezările unor *hospites* privilegiați, este evocată la 1223 și **Cisnădioara**, (germ. *Michelsberg*, jud. Sibiu) (*Mons sancti Michaelis*)²⁹. În ultimul sfert al veacului al XIII-lea, dar în special în primele decenii ale secolului angevin, izvoarele documentare (unele incerte ca autenticitate!) consemnează existența altor localități ale căror denumiri sunt derivate ale antroponimului Mihail, bună parte dintre aceste așezări păstrându-și consonanța mihaelică până în prezent: **Mihai Viteazu** (fostă *Sânmihaiu*) (*Zentmihalfalwa*)³⁰, jud. Cluj, **Mihăileni** (*Sanctus Michael*) jud. Harghita³¹, din nou **Mihăileni** (*Sanctus Michael*), de asemenea în jud. Harghita³², **Sânmihaiu de Câmpie** (*Scenmihalteluke*) jud. Bistrița-Năsăud³³, **Sânmihaiu Almașului** (*Sanctus Michael*) jud. Sălaj³⁴, **Sânmihaiu de Pădure** (*Scenmihalteluke*), jud. Mureș³⁵, **Tăuți** (*Zentmyhalkew, Lapis sancti Michaelis*), jud. Alba³⁶. Exceptând cele mai timpurii mențiuni, datele provenite de la sfârșitul epocii arpadiene sau din vremea regelui Carol Robert de Anjou (1308-1342) fac trimitere la localități amplasate în comitatele nordice ale voievodatului (lasând la o parte cetatea episcopală de la Tăuți, Alba). De altfel, în jumătatea septentrională a Transilvaniei se afla și cea mai mare parte a domeniului episcopilor de Alba-Iulia, baza autorității acestora în regiune³⁷. Întrucât atât Mihăiești³⁸, Cluj, cât și Tăuți, Alba, au făcut parte, de la un moment dat, din patrimoniul funciar episcopal, pe viitor trebuie cercetate cu o atenție sporită fie eventualele legături dintre așezările denumite după Sf. Mihail și capitlul, respectiv episcopatul transilvan, fie stabilite alte posibile asocieri între sfântul eponim și așezarea patronată.

Patronimele bisericilor medievale ardelene oferă indicii prețioase privind răspândirea cultului unor sfinți, inclusiv cel al arhanghelului Mihail. Au fost reperate câteva exemple de acest fel, sugestii care, în lipsa unei cercetări temeinice a sistemului parohial din Transilvania medievală, vor fi completate în timp cu eventuale noi exemple. Lăsând deocamdată la o parte cazul special al bisericii episcopale a Transilvaniei, mențiuni privitoare la biserici dedicate Sf. Mihail sunt cunoscute deja din secolului al XIII-lea. **Cisnădioara**, deja menționată, reprezintă

²⁹ UB I, nr. 38: „mons sancti Michaelis.” Harald Roth, *Cisnădie*, în Idem (ed.), *Siebenbürgen. Handbuch der historischen Stätten*, Stuttgart, 2003, p. 56.

³⁰ Jakó, *Erdélyi okmánytár I*, nr. 347 (1276), II, nr. 1147-1149 (1332-1334).

³¹ Jakó, *Erdélyi okmánytár II*, nr. 1138-1139 (1333-1334).

³² Jakó, *Erdélyi okmánytár II*, nr. 1141-1142 (1333-1334).

³³ Jakó, *Erdélyi okmánytár II*, nr. 342 (1319), nr. 426-427 (1322).

³⁴ Jakó, *Erdélyi okmánytár II*, nr. 759-760 (1332).

³⁵ Jakó, *Erdélyi okmánytár II*, nr. 342 (1319).

³⁶ Jakó, *Erdélyi okmánytár I*, nr. 342 (1276), 589/10-11 (p. 337, 338 *castrum beati Michaelis*), II nr. 352 (1320); a se vedea și Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XV)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 519.

³⁷ Zsigmond Jakó, *Az erdélyi püspökség birtokainak kialakulásáról*, în *Szabó István emlékkönyv*, Miskolc, 1998 (mai departe – Jakó, *Az erdélyi püspökség*), pp. 136-156.

³⁸ *Documente privind Istoria României*, Seria C – Transilvania (mai departe – DIRC), veac XIV, vol. 4, nr. 171.

unul dintre cele mai timpurii exemple în acest sens³⁹. În **Uioara de Sus** și în localitatea învecinată, dispărută între timp, **Foludy**, jud. Alba, se găseau la 1296 „due ecclesie lapidee, una videlicet *ecclesia beati Michaelis* et altera Sancti Georgy martyr^{is}”⁴⁰; trebuie menționat că ambele sate intrau cu acel prilej în stăpânirea episcopului Petru al Transilvaniei, în urma unui schimb, prin urmare hramul bisericilor nu fusese determinat direct de către episcopie. Din prima parte a secolului al XIV-lea sunt de reținut câteva exemple interesante: cel al bisericii din **Șopteriu**, jud. Bistrița-Năsăud, de la 1340⁴¹, dar îndeosebi cel al bisericii parohiale din Cluj, „ecclesia parochialis *Sancti Michaelis Archangeli* in Clusenburg”, un caz care solicită o atenție deosebită.

Satul Cluj intră în patrimoniul episcopilor Transilvaniei în vremea regelui Ștefan al V-lea; transformările în sensul edificării unei așezări de tip urban debutează odată cu privilegiile de imunitate (autonomie comunală) concesionate de regalitate la 1316. Statutul privilegiat al Clujului apare pentru prima dată într-un document al regelui Ladislau al IV-lea (1272-1290), în 1282, când la cererea episcopului Transilvaniei, Petru (1270-1307), alături de alte posesiuni episcopale (Alba Iulia, Zalău, Tășnad, etc.) a fost scos de sub incidența dreptului voievodal de judecată, precum și de sub cel al comișilor comitatului⁴². În 1316 regele Carol Robert scoate Clujul din proprietatea episcopului Transilvaniei, acordând totodată semnificative imunități de ordin jurisdicțional⁴³, pentru ca în anul 1322 să poruncească voievodului să nu încalce libertățile clujenilor⁴⁴, iar în 1331 acorda orașenilor dreptul de a nu fi datori să participe la congregațiile ținute de voievod (sau de către palatin) în Transilvania – fapt care însemna scoaterea de sub jurisdicția acestora –, poruncind, încă o dată, deopotrivă palatinului, voievodului și episcopului Transilvaniei, să respecte privilegiile orașului⁴⁵. Interesul episcopilor în ceea ce privește Clujul a rămas constant: diecezaniile emit documente din

³⁹ Gündisch, *Patrozinien*, subliniază faptul că Sf. Mihail a patronat mai multe biserici ale comunităților fondate și locuite în Evul Mediu de către coloniști occidentali (preponderent din arealul lingvistic german): Bahnea, Zărnești, Veseuș, Cislăchioara, Nou Săsesc, Amnaș, Boanta, Robdav, Movile; dintre acestea însă, până la efectuarea unor cercetări speciale, majoritatea au atestată dedicația mihaelică doar ulterior jumătății veacului al XIV-lea. Concluzia cercetării este foarte interesantă, Sf. Mihail fiind al patrulea protector al bisericilor parohiale din teritoriile locuite de coloniști în Transilvania, cele mai multe fiind dedicate Sf. Maria, urmate de cele puse sub protecția Sf. Nicolae, respectiv sub cea a Sf. Martin, p. 95.

⁴⁰ Georg Daniel Teutsch, Friedrich Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, Wien, 1857, nr. 201, p. 194; Jakó, *Erdélyi okmánytár I*, nr. 545 (1296).

⁴¹ Jakó, *Erdélyi okmánytár III*, nr. 23 (1340): „decem mansiones seu curias, cum aliis sessionibus existentibus versus ecclesiam beati Michaelis archangeli.”

⁴² Jakó, *Erdélyi okmánytár I*, nr. 391. (1282. 03. 21). Localitatea a fost donată episcopului Transilvaniei de către Ștefan al V-lea (1270-1272), Ladislau al IV-lea (1272-1290) a confirmat donația; cf. Jakó, *Erdélyi okmánytár I*, nr. 298., (1270-1272); nr. 339 (1275).

⁴³ Jakó, *Erdélyi okmánytár II*, nr. 263.

⁴⁴ Jakó, *Erdélyi okmánytár II*, nr. 431.

⁴⁵ Jakó, *Erdélyi okmánytár II*, nr. 710. (1331.07.10).

oraș⁴⁶, confirmă indulgențe ale bisericii parohiale Sf. Mihail⁴⁷, ba chiar au deținut ulterior, în 1355, o importantă proprietate în piața orașului⁴⁸. Prin urmare, pare cu totul posibil (fără însă a exclude alte ipoteze) ca biserica parohială a Clujului – biserică edificată și cu ajutorul episcopilor ardeleni – să fi fost pusă sub patronajul sfântului Mihail tocmai datorită istoriei comune, moștenind poate un loc de rugăciune mai timpuriu dedicat arhanghelului, din vremea apartenenței așezării la domeniul episcopal.

Cu siguranță, cel mai de seamă patronaj mihaelic asupra unei biserici transilvane este cel exercitat asupra bisericii ce servea drept scaun episcopal. Nu se pot omite în acest context semnificațiile cultural-religioase profunde implicate de dedicarea episcopiei Transilvaniei Sfântului Arhanghel Mihail, o opțiune care trebuie obligatoriu înțeleasă nu doar în contextul mai larg al atmosferei spirituale cu totul particulare din jurul anului 1000 (momentul fondării survenind cândva în primul deceniu al secolului XI), ci și în cadrul particular al Ungariei meridionale (pusă sub patronajul eclesial al arhidiecezei de Calocsa, de asemenea dedicată Sf. Mihail!), aflată în veacurile XI-XII într-un cert contact cu lumea bizantină (un areal vast din care făcuseră parte și teritoriile meridionale ale Ungariei arpadiene), în care cultul arhanghelului Mihail era, precum s-a putut constata, extrem de influent. O asemenea opțiune patronimică, întâlnită și în alte cazuri, precum cele ale bisericii episcopale de Veszprém⁴⁹, nu este întâmplătoare. În ambele situații se poate emite ipoteza că Șarolta, mama primului rege creștin maghiar, descendenta unei familii creștinate în ritul oriental, a jucat un rol determinant în desemnarea *patrocinium*-ului. Acceptând validitatea unei asemenea ipoteze, poate fi susținută, dacă nu continuitatea, cel puțin un raport de influență între episcopatul misionar de „Thurkia” menționat la sfârșitul primului mileniu creștin și episcopatul transilvan fondat imediat după creștinarea ungarilor⁵⁰.

În ceea ce privește prezența numele *Mihail* în Transilvania, orice considerație formulată în momentul de față nu poate fi înțeleasă altfel decât ca pe o ipoteză menită să delimiteze traseul cercetărilor aflate în desfășurare. O simplă repertoriere a antroponimului, obținută prin despuierea izvoarelor scrise ardeleni, nu este suficientă – concluzii valide pot fi obținute doar prin raportare la statistica de

⁴⁶ *DIR C*, veac XIV/4, nr. 789-790 (1350.05.27, Cluj).

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 789.

⁴⁸ *Documenta Romaniae Historica, C* (Transilvania) (mai departe – *DRH*), X, nr. 359 (1355.12.06); Jakó: Az erdélyi püspökség, p. 140. Este foarte interesant faptul că episcopul Andrei schimbă atât *curia ... episcopi ... in civitate Koluswar, in loco fori habito, edificiiis lapidei et lignei decorato*, dar și *vinea eiusdem duorum iugerum bene culta, in territorio eisdem civitatis Koluswar situata* pentru Chegea (azi jud. Satu Mare), din comitatul Solnoc, plătind în plus și zece mărci (*DRH*, C, X, p. 385).

⁴⁹ Mező, *Patrocíniumok*, p. 304 sqq. (Veszprém) și p. 284 sqq. (Alba-Iulia).

⁵⁰ Gyula Kristó, *Early Transylvania*, p. 76; vezi și S. Tóth, *Die Kathedrale von Veszprém*, în A. Wiczorek, H.-M. Hinz (ed), *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, 2, Stuttgart 2000, p. 633- 635.

ansamblu a antroponimiei Transilvanei medievale. Totuși, încă din această fază de cercetare se pot observa câteva aspecte de detaliu, interesante chiar și în lipsa unui context antroponomastic concludent. *Mihail* își găsește loc în izvoarele istorice referitoare la Transilvania de timpuriu, atât în onomastica clerului⁵¹, cât și ca nume al unor oameni de condiție subalternă⁵² ori, dimpotrivă, se impune ca nume transmis din tată în fiu⁵³. Cu ajutorul unor lucrări mai vechi⁵⁴ ori mai recente⁵⁵, până la apariția unei arhondologii moderne, se poate deocamdată constata faptul că în anturajul capitlului bisericii episcopale a Transilvaniei numele angelofor este bine reprezentat începând cu sfârșitul veacului al XIII-lea, fără însă a concura ca frecvență alte nume precum Nicolae, Petru, Benedict⁵⁶. Antroponimul aflat în atenție este de asemenea des întâlnit (cu precădere în mediul clerical) în câteva izvoare, fundamentale pentru cercetarea antroponomastică transilvană. În rândul celor mai timpurii texte de acest gen trebuie reținute socotelile de taxe din prima jumătate a secolului al XIV-lea: însemnările collectorului papal Rufino de Civinio din 1317-1320, socotelile de dijmă ale capitlului catedral transilvan din anul 1331, dar îndeosebi fascinantul „dosar”, care conține sute de nume de pe tot cuprinsul teritoriului transilvan, redactat de către collectorii papali Iacob și Raymond între 1331 și 1337⁵⁷.

O analiză atentă a surselor scrise, o receptare corectă a sugestiilor furnizate de cercetarea internațională, în mod particular de cele oferite de mediistica maghiară⁵⁸, o atenție sporită acordată contextelor sociale, culturale, liturgice, hagiografice etc. garantează rezultate consistente studiilor de antroponimie care își propun să valorifice patrimoniul de nume constituit în Transilvania medievală. O analiză precisă a prezenței numelui *Mihail* în Transilvania medievală este greu de realizat în stadiul actual de studiere a antroponimiei ardelenе, întrucât orice cercetare

⁵¹ Jakó, *Erdélyi okmánytár I*, nr. 15 [1177-1181].

⁵² *DIR C*, veacurile XI-XIII, nr. 41, p. 23, 26 [circa 1202-1203] – vezi Jakó, *Erdélyi okmánytár I*, nr. 29; *DIR C*, veac XIV/3, nr. 377 (1338), *Mihail* „servus”, p. 457.

⁵³ *Mihail*, fiul lui *Mihail*, câteva ilustrații: *DIR C*, veac XIV/1, nr. 321 (1318); *DIR C*, veac XIV/2, nr. 330 (1325), *DIR C*, veac XIV/3, nr. 131 (1333).

⁵⁴ Franz Zimmermann, *Die Zeugenreihe in den mittelalterlichen Urkunden des Weissenburger Kapitels*, „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, 21, 1887, p. 121-160.

⁵⁵ Károly Vekov, *Locul de adevărire din Alba-Iulia (secolele XIII-XVI)*, Cluj-Napoca, 2003, anexa 7.

⁵⁶ Spre exemplu, *Mihail*, arhidiacon de Ozd, cade victimă incendiului bisericii catedrale în anul 1277, *DIR C*, veac XIII, nr. 202.

⁵⁷ *DIR C*, veac XIV/1, p. 256-270; *DIR C*, veac XIV/3, p. 16-23; *DIR C*, veac XIV/3, p. 41-253 (traduceri românești; cu referințe la ediții în limba originalului).

⁵⁸ Miklós Kázmér, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVI. Század*, Budapest, 1993; András Kubinyi, *Fragen der Familiennamengebung im mittelalterlichen Ungarn*, în Reinhard Härtel (ed.), *Personennamen und Identität. Namengebung und Namensgebrauch als Anzeiger individueller Bestimmung und gruppenbezogener Zuordnung*. Akten der Akademie Friesach 'Stadt und Kultur im Mittelalter', Friesach (Kärnten), 25. bis 29. September 1995, Graz, 1997, p. 345-362; Loránd Benkő, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*, Budapest, 1998; Katalin Fehértói, *Árpád-kori személynévtár (1000-1301). Onomasticon Hungaricum: Nomina propria personarum aetatis Arpadianae (1000-1301)*, Budapest, 2004; Mariann Slíz, *Az Anjou-kori személynevek kutatásának kérdései*, „Névtani Értesítő”, 28, 2006, p. 171-180.

dezvoltată în jurul problematicii numelor de persoane utilizate în epocile istorice trebuie să evite diletantismul formulării unor întrebări referitoare la „importanța” unui antroponim, ci este imperios necesar să își concentreze atenția, prin analiza surselor avute la dispoziție, pe conturarea ariei geografice ocupate de acel nume, pe aspectele sociologice conexe (structurile sociale în care este regăsit un anumit nume, „ierarhia” numelor într-o familie etc.), iar, în cele din urmă, pe considerații de natură statistică. În definitiv, cercetarea antroponimică practică la nivel internațional este metodologic, fundamental comparatistă. De o reală importanță în ansamblul studiilor de antroponimie istorică sunt și observațiilor filologice, prin care sunt marcate aspecte importante legate de etimologia și aria de variație a numelor. Pe baza unei asemenea grile de analiză istorico-filologică pot fi formulate în cele din urmă concluzii pe marginea tiparelor social-culturale ale utilizării numelor și a cronologiei acestora.